

Paál Vince

A POLITIKA ÉS A PUBLICISZTIKA VONZÁSÁBAN

Gratz Gusztáv pályafutása

Wolters Kluwer Hungary Kft., Bp. 2018. 481 oldal

A történelemtudomány régi adósságát törlesztette Paál Vince azzal, hogy a dualizmus és a Horthy-korszak egyik kiemelkedő politikusa, Gratz Gusztáv (1875–1946) életútját monográfiában dolgozta fel.

A szerző számára korántsem volt ismeretlen Gratz életpályája, hiszen doktori disszertációját a politikus 1918 utáni munkásságáról írta, valamint emlékiratainak és utolsó történeti művének (*Magyarország a két háború között*) szerkesztésében is jelentős szerepet vállalt. Gratz sokoldalú tevékenységét Paál a megjelent szakirodalomra és eddig nem vagy kevésbé ismert levéltári anyagokra, forrásfeldolgozásokra támaszkodva mutatja be, amelyeket a kötet végi bibliográfiában és a kezdő fejezetben részletez. Ugyanakkor a felhasznált forrás- és irodalomjegyzék imponáló gazdagsága indokolt volna egy jóval részletesebb historiográfiai ismertetőt. A bevezető fejezetben Paál sajnos szinte egyáltalán nem értékeli a Gratz pályafutásáról megjelent munkákat, így nem mutat rá azokra a lényeges különbségekre sem, amelyek például a magyarországi németiség egyik vezető személyiségeként is tevékenykedő Gratz megítélésében a szaktörténész Tilkovszky Loránt és a politikus kortársa, a völkisch irányzathoz köthető Johann Weidlein álláspontjai között feszülnek.

A kötet fejezetei alapvetően az életpálya állomásainak időrendi sorrendjében következnek, ám a szerzőnek – ahogy bevezetőjében jelzi – a kronológiát olykor mellőznie kellett, mert Gratz a Trianon utáni időszakban egyszerre több tisztséget is viselt, ennek következtében pedig párhuzamos leírások is szükségessé váltak. Ez a fejezetbontás ártekinthetővé teszi a Gratz életútjában bekövetkező változások bemutatását és politikai munkássága főbb állomásainak elemzését. Ennek ellenére talán szerencsésebb lett volna, ha például a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöki tisztségét másfél évtizedig betöltő Gratz hazai németiséggel kapcsolatos tevékenységét a szerző egy teljesen különálló fejezetben tárgyalja, hiszen nemzetiségpolitikai szerepvállalása pályafutásának egyik igen aktív időszakát jelentette.

A szerző Gratz életének ismertetését ősei feltérképezésével kezdi, részletesen mutatva be a politikus családi gyökereit, valamint gyermek- és ifjúkorát, hasonlóan, ahogy az életút leírása is a kései utódok alaposan adatolt felsorolásával zárul a mű végén. A könyv egészére jellemzőek az aprólékos, részletgazdag leírások, ami részben érthető, hiszen a szerző az első Gratz-biográfia írójaként az eseményeket kellő alaposággal akarta elemezni (a források ismertetésével), ugyanakkor a bőséges adatközlések egyes részeiben túlírtta teszik a munkát. Így Paál túlzott részletességgel mutatta be például Gratz őseit (27–36.) és iskolaéveit (36–49.), mert ezek lényeges részek ugyan, de tömörebben is leírhatók lettek volna. Bár a kötetben egy jól átgondolt és igen alapos kutatómunka eredményeit olvashatjuk, talán az egyes fejezetek végéről hiányolhatjuk az adott életrészeknek és a politikus cselekedeteinek jobb megértését is szolgáló szerzői mérlegvonásokat, következtetéseket, ahogyan ezt Paál például Gratz nemzetiségpolitikai nézeteit tekintve (424–428.), illetve a kötet végén egész pályafutását összegezve (443–448.) meg is tette. Mindazonáltal az olykor túlzó adatrengetegben Paál több lényeges, eddig tényként kezelt ismeretet cáfol, így például Gratz cipszer származását is. A politikus evangélikus ősei ugyanis a 18. században Salzburgból menekültek Pozsonyba és csak néhány évvel Gratz születése előtt, apja lelkészi kinevezése révén kerültek a széppességi Gölnicbányára, ahonnan csaknem másfél évtized múltán már édesapja újabb szolgálati helyére, Kolozsvárra költöztek. Ennek ellenére

igloi gimnáziumi éveinek cipszer szellemisége bizonyosan döntően hatott magyar és német identitásának alakulására.

Paál hitelesen mutatja be Gratz eszmeiségének fejlődését, amelyet gyermek- és ifjúkorának – a szerző által is kiemelt – multikulturális miliője, valamint az a családi és iskolai közeg alapozott meg, amelyben úgy őrizték a német kultúrához való ragaszkodásukat, hogy közben nem váltak hűtlenné magyar hazájukhoz sem. Számára a soknemzetiségű Monarchia jelentette azt a természetes politikai közeget, amelyre politikai pályafutása idején is gyakran hivatkozott. Mindamellett tisztában volt a dualista korszak társadalmi, gazdasági és szociális problémáival, így tevékenyen részt vállalt a rendszer megreformálását célul tűző egyes kezdeményezésekben. Gratznak a *Huszedik Század* alapításában és a Társadalomtudományi Társaságban vitt vezető szerepét, majd a csoporton belüli, szakításhoz vezető vitákat Paál körültekintően, a különböző álláspontokat gondosan ismertetve tárja elének (a századfordulón zajló polémiák szakszerű bemutatásának jelentőségét az előszót író Pritz Pál is hangsúlyozza). A társaságon belüli szakadás még távolságtartóbbá tette Gratzot a kibontakozó polgári radikalizmussal szemben, és a korabeli politikai elitbe való integrálódása részben ellenreakció is volt Jásziék álláspontjára.

Paál részletesen bemutatja Gratz szerepvállalásait a dualizmus utolsó évtizedében: 1906–1917 között viselt parlamenti képviselőségének időszakát, a Gyáriparosok Országos Szövetsége vezetését, majd külügyminisztériumi osztályfőnökségét, amelyet csak néhány hónapra szakított meg pénzügyminisztersége a rövid életű Esterházy-kormányban. Gratz elsősorban gazdasági jellegű kérdésekkel foglalkozott, amihez fontos diplomáciai megbízások társultak az első világháború idején. Pénzügyi felkészültségével, a külügyek iránti érzékével és kompromisszum-készségével megnyerte a vezető politikai elit nagy részének bizalmát, így gyakran belpolitikai kérdésekben is kikérték véleményét. Ennek ellenére – ahogy Paál is találóan rávilágít – Gratz valójában egyik politikai csoportosuláshoz sem tartozott igazán, gyakran a saját útját járta nemcsak a dualizmus idején, hanem a Trianon utáni időszakban is. Integratív egyénisége a Monarchia bukása után az 1918–1919-es változásokkal szembenálló ellenforradalmi csoportok közötti együttműködést is segítette.

Paál számos forrást felhasználva mutatja be Gratz bécsi követi és néhány hónapos külügyminiszteri időszakát, lépéseit a nyugat-magyarországi kérdés Magyarországnak kedvező rendezésére, jól ábrázolva, hogy mennyire otthonosan mozgott a diplomácia világában. Ugyanakkor a kötetből egyértelműen kiderül az is, hogy szerepvállalása nem tette a kibontakozó ellenforradalmi rendszer feltétlen hívévé, következetes legitimizmusa, valamint liberalizmusa eleve keskeny politikai ösvényt szabott számára.

Aktív részvétele IV. Károly 1921-es visszatérési kísérleteiben – amelyekről Paál pontosan, a történeket szinte percről percre felidézve ír – megrontotta Gratz kapcsolatát a kormánnyal, büntetőjogi eljárás is indult ellene. Ennek későbbi megszüntetése a bizalom helyreállítását fejezte ki Bethlen István miniszterelnök részéről, aki lehetőséget adott számára, hogy a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöki posztja révén bizonyítsa lojalitását a kormánnyal iránt. A szervezet élére Gratzot nemcsak a kormányfői bizalom, hanem német gyökerei és politikai előélete is predesztinálta, hiszen 1917-ig száz választókerület élén állt, külügyminisztersége idején pedig – bár szinte csak jelképesen – a nemzetiségügyi miniszteri posztot is betöltötte. A szerző ugyanakkor jól mutat rá arra, hogy Gratznak a német nemzetiségi kulturális és nyelvi jogok melletti kiállása elsősorban liberalizmusából fakadt, kevésbé volt mozgalmi alkat, szemben az egyesület ügyvezetőjével, a bácskai német gazdacsaládból származó Bleyer Jakabbal, aki – hetilapja, a *Sonntagsblatt* révén is – könnyebben meg tudta szólítani a zömében mezőgazdasággal foglalkozó hazai német népességet. A miniszterelnök Bleyer iránti bizalmatlanságát jelezte Gratz helyzetbe hozása, akinek személye kormányzati és egyházi körökben jóval elfogadottabb volt, mint Bleyeré. A szerző nagy hangsúlyt helyez Gratz

és Bleyer szoros együttműködésének bemutatására, de az események ismertetésekor utal a közöttük fokozatosan kialakuló alapvető véleménykülönbségekre is. Hiszen míg Bleyernél – a hazai nemzetiségpolitikában való családottsága miatt is – az 1920-as évek második felétől egyre nagyobb szerepet kapott a népközösség (Volksgemeinschaft) elvének képviselője, amely a német néphez való tartozás tudatát emelte ki, egyenrangúnak tekintve azt a magyar államközösség (Staatsgemeinschaft) iránti hűséggel, addig Gratz a népközösség elvéből következő bármiféle külső beavatkozást elítélt és elsődlegesen a magyar állammal való kompromisszumokban látta a nemzetiségi kérdés alakításának eszközét. „Az, hogy én német származású vagyok és német kultúrámhoz ragaszkodom, természetesen nem akadályoz meg abban, hogy politikailag teljesen magyarnak érezzem magam, és ezen hazám érdekei sokkal inkább a szívemen fekszenek, mint a Német Birodalom érdekei. Ha e kettő összeütközésbe kerül, akkor én fenntartás nélkül Magyarország érdekeinek adom az elsőbbséget” – idézi a szerző Gratzot, aki a Gestapo egyik altisztje előtt nyilatkozott így 1944-es elhurcolása előtt, jól fejezve ki alapállását. (426.)

Paál munkájában Gratz elsősorban a kormány és a német nemzetiség közötti közvetítőként jelenik meg, amit a politikus vállalt is. Mediátor szerepe ellenére kész volt ugyanakkor konfliktusokba bonyolódni a német nyelvi és kulturális jogokért a közigazgatással és a kormánnyal, valamint a Népművelődési Egyesületen belül kibontakozó radikális ellenzékével szemben is. Gratz közvetítői szerepe mellett ezt a vitákat gyakran felvállaló magatartását is érdemes lett volna a kötetben nagyobb mértékben hangsúlyozni. A szerző által találhatóan kétfrontos harcra jellemzett időszakban, elsősorban Bleyer 1933. decemberi halálát követően mutatkozott meg markánsabban Gratz elnöki tevékenysége, amikor véget ért a Bleyerrel való vezetői társutassága, valamint a Népművelődési Egyesületen belül világosabban kettévált a deutschungar- és a völkisch irányzat. Gratz (és társai) törekvéseinek azonban sem a belpolitikai változások, sem az európai politika fejleményei nem kedveztek, így a Volksbund megalakulása után 1938 végén lemondott a Népművelődési Egyesület elnöki posztjáról.

Egyik fejezetcímében Paál találhatóan jellemzi Gratz politikai pályáját a Horthy-korszak első felében helykeresésként, de ezt a meghatározást lényegében a rendszer teljes időszakára is vonatkoztathatjuk. A nemzetiségpolitika területén és egyes gazdasági/politikai megbízásai kapcsán, valamint 1926-tól a kormánypártban helyet foglaló parlamenti képviselőként Gratz számos kérdésben szorosan együttműködött a végrehajtó hatalommal, de liberális és legitimista nézetei, valamint a dunai államok együttműködésével kapcsolatos elképzelései mégis távolságtartóvá tették a kormánypárttal szemben, ahonnan 1935-ben ki is lépett. A német megszállást követően elhurcolása Mauthausenbe lényegében már egy a politikai elképzeléseit megvalósítani nem tudó politikust érte, akinek pályafutása e tekintetben az 1945 utáni időszakban nem csak korai halála miatt ért véget.

Paál ír a kevesek által ismert szomorú tényről is, hogy az 1946 őszen elhunyt Gratz sírhelyét a Farkasréti úti temetőben néhány évtizeddel később felszámolták, így napjainkban már nem látogatható. (438.) A politikus személye – a szinte kizárólag nemzetiségi politikával foglalkozó és a korabeli németiség körében népszerűbb Bleyerrel szemben – a magyarországi német köztudatban is kevésbé van jelen, így nevét nem őrzi múzeum, iskola és egyesület sem. Ám ha csak a hazai németek nyelvi és kulturális jogai melletti elköteleződését tekintjük, illő és indokolt lenne, hogy Gratz nevét is méltó módon örökítse meg az utókor.

Gratz Gusztáv munkásságának megismerésében és emlékének megőrzésében nagy előrelépést jelent Paál Vince munkája, amely forrásokban gazdag, az eddig megjelent anyagokat jól összefoglaló és hasznosító, valós hiányt pótló és a politikus bemutatásához döntően hozzájáruló monografikus munka.

Grósz András